

Нарожна Олена Володимирівна
старший викладач кафедри кримінального права,
кримінального процесу та криміналістики
Одеський національний університет імені І.І. Мечникова

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ЗАХИСТУ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ЯК СКЛАДОВА СТАЛОГО РОЗВИТКУ ДЕОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ

Збереження археологічної спадщини набуває особливої актуальності в умовах деокупації та реінтеграції українських територій, постаючи не лише як проблема культурного виміру, але й як стратегічне завдання національної безпеки та відновлення історичної пам'яті. Під час окупації археологічні пам'ятки зазнали систематичного руйнування, незаконних розкопок та розграбування, що призвело до непоправної втрати безцінних артефактів та порушення цілісності культурних шарів, які формувались тисячоліттями. Особливе занепокоєння викликає масштабне вивезення археологічних знахідок за межі України та їхнє потрапляння на чорний ринок антикваріату, що ускладнює процес ідентифікації та повернення національного надбання. В умовах післявоєнного відновлення та реінтеграції формування ефективної системи правового захисту археологічних пам'яток стає фундаментальною умовою збереження культурної ідентичності деокупованих територій, протидії історичним маніпуляціям та забезпечення культурного континуїтету між минулим і майбутнім українських земель.

Стан археологічних пам'яток на деокупованих територіях України характеризується катастрофічними масштабами пошкоджень та руйнувань. За попередніми оцінками Міністерства культури та інформаційної політики України, близько 65% археологічних об'єктів на звільнених територіях зазнали негативного впливу внаслідок бойових дій або цілеспрямованого руйнування. Моніторингові експедиції, проведені після деокупації, зафіксували понад 430 випадків незаконних археологічних розкопок, здійснених під час окупації,

переважно на давніх курганних комплексах Херсонщини та Запоріжжя. На території античних поселень Північного Причорномор'я виявлено щонайменше 27 масштабних розкопів, проведених із грубим порушенням археологічної методології, що призвело до безповоротної втрати наукової інформації. Особливо постраждали скіфські кургани – зафіксовано понад 180 випадків їх пограбування з використанням важкої техніки. На території давніх городищ Дніпровського регіону задокументовано близько 90 випадків руйнування культурного шару внаслідок облаштування військових укріплень. Згідно з даними супутникового моніторингу, площа археологічних пам'яток, що зазнала прямого фізичного пошкодження, становить понад 2300 гектарів. Експерти підрахували, що за період окупації з території України було незаконно вивезено приблизно 20 000 археологічних артефактів, частина яких уже ідентифікована на міжнародних аукціонах та у приватних колекціях [1].

Формування правової культури захисту археологічних пам'яток – це комплексний процес, що охоплює як законодавчий, так і соціокультурний виміри взаємодії суспільства з об'єктами археологічної спадщини. На деокупованих територіях України цей процес набуває особливої важливості, оскільки передбачає не тільки відновлення пошкоджених пам'яток, але й створення нової парадигми ставлення до історичних артефактів після періоду культурної депривації. Правова культура у цьому контексті формується через поєднання освітніх заходів, інституційної співпраці та громадської активності, що разом створюють середовище нетерпимості до порушень у сфері археологічної діяльності та сприяють усвідомленню археологічних пам'яток як невід'ємного елементу національної ідентичності та правового захисту.

Належний рівень правової обізнаності населення стає ключовим компонентом системи захисту археологічних об'єктів після деокупації. Соціологічні дослідження демонструють критично низький рівень розуміння місцевими жителями деокупованих територій правового статусу археологічних пам'яток та відповідальності за їх пошкодження. Тому пріоритетного значення набувають просвітницькі програми, спрямовані на різні вікові групи: для

школярів – впровадження курсів з основ археології та охорони культурної спадщини, для дорослого населення – інформаційні кампанії щодо юридичних аспектів поводження з археологічними знахідками. Ефективними стратегіями підвищення правової грамотності також є залучення місцевих громад до легальних археологічних досліджень під керівництвом фахівців та створення муніципальних програм винагородження за повідомлення про несанкціоновані розкопки [2, с. 4-5].

Інституційний компонент формування правової культури захисту археологічних пам'яток реалізується через налагодження ефективної взаємодії між правоохоронними органами, органами охорони культурної спадщини та науковими установами. Практичним втіленням такої взаємодії стає створення міжвідомчих робочих груп, які здійснюють моніторинг стану археологічних об'єктів, оперативне реагування на повідомлення про правопорушення та проведення превентивних заходів. Важливу роль відіграють громадські організації та волонтерські ініціативи, які здійснюють незалежний контроль та сприяють популяризації правомірної поведінки щодо археологічних пам'яток. Особливого значення набуває інформаційно-просвітницька діяльність, яка через медійні кампанії та спеціалізовані освітні програми формує суспільне розуміння цінності археологічної спадщини та необхідності її правового захисту як невід'ємної складової культурного суверенітету деокупованих територій.

Висновки. Формування правової культури захисту археологічних пам'яток виступає фундаментальною складовою успішної реінтеграції деокупованих територій до єдиного культурного та правового простору України. Проведений аналіз демонструє, що ефективна охорона археологічної спадщини потребує системного підходу, який інтегрує нормативно-правове регулювання, криміналістичне забезпечення, просвітницьку діяльність та громадську участь. Особливої актуальності набуває розробка спеціалізованих методик документування та розслідування правопорушень у сфері археологічних розкопок на деокупованих територіях, впровадження

інноваційних технологій моніторингу стану пам'яток та підвищення правової обізнаності місцевого населення. Реалізація запропонованих механізмів сприятиме не лише збереженню унікальних об'єктів культурної спадщини, але й утвердженню історичної справедливості, протидії культурному привласненню та маніпуляціям з колективною пам'яттю, що є невід'ємними складовими відновлення територіальної цілісності держави та забезпечення її сталого розвитку в післявоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Моніторинг археологічних об'єктів під час війни. *Інститут археології. Національна академія наук України* : веб-сайт. URL: <https://iananu.org.ua/novini/ekspeditsiji/1219-monitoring-arkheologichnikh-ob-ektiv-pid-chas-vijni> (дата звернення 06.04.2025).
2. Д. Коваль, М. Слободянюк. Посібник з документування руйнувань та пошкоджень культурних цінностей внаслідок збройного конфлікту. URL: <https://truth-hounds.org/wp-content/uploads/2022/11/yak-pravylnno-dokumentuvaty-rujnuvannya-kulturnyh-czinnostej.pdf> (дата звернення 06.04.2025).